

Н. Ю. Мельничук
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ

УДК 340.12

КАТЕГОРІЇ “ЗЛОЧИН” ТА “ПОКАРАННЯ” В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ КОМУНІКАЦІЙ

В контексті проблематики міждисциплінарних комунікацій категорії злочин та покарання запропоновано вивчати як такі, що являють собою абстрактні системи, котрі можна осмислювати крізь призму теорії інформації як інформаційні системи

В контексте проблематики междисциплинарных коммуникаций автор предлагает изучать категории преступления и наказания как абстрактные системы, которые под углом зрения теории информации можно рассматривать как информационные системы.

The article dwells upon the problem of interdisciplinary communication. On the background of this problem the categories “crime” and “punishment” are suggested to be studied as those to be considered as abstract systems, which can be decided in the light of the Theory of information.

Деякі з тих проблем, що постали в науці ще у дев'ятнадцятому столітті, невдовзі отримали “статус” кризових, однак із особливою гостротою заявили про себе нині — у зв'язку з активізацією інтеграційних процесів на тлі глобалізаційних тенденцій сучасності. Передусім, мається на увазі проблема міждисциплінарних комунікацій.

У цьому проблемному полі опинилися в тому числі й ті категорії, що можуть, зокрема, мігруючи з однієї науки в іншу, належати до категоріальних апаратів не лише суміжних, а й достатньо віддалених одна від одної дисциплін. Діапазон цього проблемного поля виявився досить широким, починаючи від приватнодисциплінарних зазіхань на одноосібне оперування тими чи іншими категоріями, й закінчуючи невирішеністю питання щодо шляхів виявлення їх змісту. Посеред цих категорій опинилися й “злочин” та “покарання” як такі, що здатні функціонувати у полінауковому просторі та проявляти себе по-різному в контексті різних дисциплінарних матриць.

У науковій літературі чи не вперше на потребі дослідження категорій злочин та покарання у полінауковому просторі наголосили П. Сорокін [1, с. 128] та Л. Петражицький [2, с. 47-48], котрі підняли проблему якщо й не пошуку певних інтегральних площин як спільної території для юристів і представників інших галузей знань, то, принаймні, необхідності врахування того, що категорії злочин і покарання здатні функціонувати не лише у правничому просторі, а й поза ним. Подальший свій розвиток ця констатація отримала у працях В. Бачиніна, В. Тихонова, С. Сливки та інших фахівців з філософії права. Однак, ми не зустрінемо у науковій літературі праць, націлених на здійснення міждисциплінарної кореляції категорій злочин та покарання.

З огляду на те, що проблема міждисциплінарної кореляції категорій злочин та покарання ще не розв'язувалась, маємо на меті запропонувати шляхи її вирішення. Однак, передусім необхідно, по перше, виявити причини виникнення проблемної ситуації, по-друге — окреслити суть комунікативних розривів.

Тоді як у XIX — першій половині XX-го століть у науковій літературі з

кримінального права йшлося про “злочин” та “покарання” винятково як поняття (М. Сергєєв, М. Таганцев, М. Дурманов, Н. Кузнєцова та ін.), то з часом предикат “поняття” став замінюватися на предикат “категорія”, або “поняття” та “категорія” почали застосовуватись як синоніми.

Коли “злочин” та “покарання” у науковій літературі з кримінального права фігурували винятково як поняття, не виникало жодних колізій, навіть попри те, що з підтексту інколи ставало зрозуміло, що маються на увазі категоріальні поняття. Однак, коли “злочин” та “покарання” в науці кримінального права вже відверто стали позиціонуватись як категорії, то, оскільки категорії являють собою найбільш загальні поняття, вони повинні були б виступити як функціональні й у більш широкому просторі. Втім, зрозуміло, що в межах кримінального права та в інших юридичних науках категорії злочин і покарання виступали як моністичні, тобто, як життєдіяльні винятково в параметрах позитивного права.

Отже, за межами юриспруденції категорії злочин і покарання заявляли про себе як більш широкі узагальнення, аніж ті, що малися на увазі в науці кримінального права та інших юридичних науках. Більш того, з виходом у вітчизняній науці з “небуття” філософії права, у рамках самої юридичної науки склалася парадоксальна ситуація, яка полягала у тому, що у просторі філософії права, де природничо-правове праворозуміння займає далеко не маргінальну ділянку наукової “території”, категорії злочин та покарання, здавалось би, виступили як більш широкі узагальнення, аніж ті, що малися на увазі в науці кримінального права.

У полі філософії права як юридичної науки, в рамках якої при потрактуванні “злочину” та “покарання” передусім, опираються на авторитет позитивного права, це породило, якщо й не колізію, то, принаймні, психологічний дискомфорт. Одним із красномовних свідчень цього стало те, що професор С. Сливка висунув пропозицію, яка полягала в тому, аби за умови апелювання до поняття злочину не у правовому полі, а у природно-правовому просторі, застосовувати термін “зловчинок”. Окреслюючи різницю між “злочином” і “зловчинком”, С. Сливка зазначив, що “зловчинок у природному праві — це духовно-моральна категорія зла, порушення гармонії Всесвіту у думках, пристрастях та мотивах вчинку, що призводить до світової небезпеки” [3, с. 47]. Під складом зловчинку малася на увазі “сукупність деонтологічних ознак, які засвідчують порушення онтологічних засад як зловчинок проти цілісності світу”, а під об’єктивною стороною зловчинку — “сукупність передбачених природним правом ознак, які характеризують як зовнішні, так і внутрішні прояви всевітньо небезпечних думок, пристрастей і мотивованих вчинків, що посягає на об’єкт природно-правової охорони, а також об’єктивні умови, пов’язані з цим посяганням” [3, с. 48]. Тим самим, загострювалась увага на тому, що при вирішенні проблеми змістового наповнення категорій злочин та покарання не слід залишати поза увагою природно-правовий простір.

Відверто кажучи, за умови трактування категорій як таких, що являють собою абсолютну межу, уособлюють максимально можливу широту об’єму, акумулюють не лише всезагальне в реальності, а й всезагальне з боку його найбільш істотних зрізів, в рамках кримінального права “злочин” і “покарання” не мали б отримати статус категорій, оскільки поза межами цієї галузі знань вони характеризувались більшою узагальненістю.

Однак, з іншого боку, поняття злочин та покарання цілковито мали підстави для того, аби отримати категоріальний статус як спеціальні категорії, про що свідчила фундаментальність їх логіко-гносеологічної ролі в науці кримінального права, де вони виступали як найважливіші за значенням поняття з достатньо високим рівнем узагальнення. Тим паче, на тлі диференціації наукового знання стало очевидним, що властивість категоріальності може бути притаманна поняттям не лише філософії, а й особливих наукових дисциплін. Адже минув час, коли категорії визнавалися формою лише філософського пізнання, а не спеціальнонаукового, у сфері якого, начебто, доцільно говорити лише про поняття. В кожному разі, фахівці з кримінального права не мали підстав не опертись на міркування А. Васильєва, котрий охарактеризував правові категорії як максимально глибокі, фундаментальні поняття, що є межею узагальнення як у певній галузі юридичних знань, так і в правознавстві в цілому [4, с. 87]. Пізніше у цьому контексті прозвучало й обґрунтування, яке зводилося до того, що “поняття злочину в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів” [5, с. 75]. Це означало, що поняття злочин має категоріальний статус, остільки оскільки в правничому просторі фігурує як універсальне, себто як таке, що до нього апелюють усі кримінально-правові інститути.

Однак, з огляду на набуття у кримінальному праві поняттями злочин та покарання статусу категорій, належало б з'ясувати, в якій, відтепер, спосіб позначені спільним терміном категорії зможуть (і взагалі, чи зможуть) співіснувати у юридичному та позаюридичному просторах.

Втім, у науці кримінального права це питання не стало предметом спеціального зацікавлення. І це закономірно — адже в кінцевому результаті воно скеровувалось у міждисциплінарний простір, а відтак радше належало до сфери філософії права, в якій, до слова, також не знайшло висвітлення.

Хоча у правничому просторі апелювання до “злочину” і “покарання”, як правових категорій, за умови потрактування останніх як понять, що є межею узагальнення як у певній галузі юридичних знань, так і в правознавстві в цілому, рівною мірою, як і оперування ними як універсальними категоріями кримінального права, було виправданим та виглядало як закономірне й доцільне, однак не усувало (більш того — загострювало) питання, пов'язане з проблемою наявності категорій, які здатні проявляти себе по-різному: з одного боку, у параметрах різного типу праворозуміння, з іншого — в юридичній та позаюридичній площинах.

У юриспруденції це “незручне” питання фактично звелось до визнання потреби внутрішньої кореляції базових категорій. З цього приводу варто процитувати А. Ковальчука: “Теоретикам і практикам, які спеціалізуються у правознавстві чи юриспруденції, важливо визначитися в ключових поняттях, термінах, і що особливо важливо — в базових категоріях. Адже чітке розуміння категорій — це володіння мовою відповідної суспільної сфери, галузі науки тощо. У правовій сфері без цього всяка тематична розмова, дискусія, спроби укласти договір чи вирішити проблему через судовий спор може нагадувати діалог сліпого з глухим. Фахівці мають не лише слухати і чути, а й розуміти один одного...” [6, с. 103].

Однак не меншою мірою віднайдення спільної мови потребувалось не лише між юристами, а й між юристами та представниками неюридичних спеціальностей. Адже тоді, як представники різних галузей права, попри вище згадані нюанси (пов'язані з природно-правовим праворозумінням) все-таки, звертаючись до термінів “злочин” та “покарання”, оперували ними як такими, що позначають відповідні ключові поняття кримінального права, зміст яких розкривається у Кримінальному кодексі, то у просторі поза межами юриспруденції поняття злочин та покарання нерідко фігурували як такі, що не “прив'язані” ані до Кримінального кодексу, ані до теоретичних визначень, сформульованих у координатах науки кримінального права.

Таким чином, коли йшлося, скажімо, про категорію злочин, то не могло не виникнути питання стосовно того, чи (у рамках юридичних наук та поза їх межами) йдеться про дві різні категорії, які позначаються одним і тим самим терміном, тобто мають термінологічну спільність, чи у площині юриспруденції проявляється один з варіантів загальнофілософської категорії, яка має велику кількість конкретних застосувань. Це питання заявило про себе в контексті концептуальної проблеми статусності правничих категорій. У полі цієї проблематики, з одного боку, висловлювались міркування стосовно того, що у правничому просторі йдеться про своєрідну правову конкретизацію і модифікацію філософських категорій, себто їх розгляд крізь призму конкретного матеріалу юридичної науки; з іншого — про самодостатність правничих категорій. На користь останнього найбільш рішуче висловився А. Васильєв, який виділив правові категорії як максимально глибокі, фундаментальні поняття, що є межею узагальнення як у певній галузі юридичних знань, так і в правознавстві в цілому. У зазначених параметрах розглядалися й категорії кримінального права [4, с. 87 — 88].

Отже, дискусія точилася навколо того, чи самодостатні правничі категорії становлять своєрідну правову конкретизацію філософських категорій. Однак в контексті проблематики функціонування категорій злочин і покарання у полінауковому просторі така постановка питання не лише була безперспективною, а й могла б завести у глухий кут. Адже, незалежно від того, чи “злочин” і “покарання” вважалися б самодостатніми правничими категоріями, чи філософськими категоріями, які певним чином проявляли себе у полі юриспруденції, або ж категоріями якого б то не було іншого статусу, все-рівно у філософському та правничому просторах вони б себе проявляли по-різному, що, властиво, і становило суть усіх тих незручностей, які виникали при оперуванні цими категоріями у юридичній площині та поза нею. На наш погляд, концептуальна похибка полягала у тому, що питання фактично звелось до проблеми “приватизації” категорій, тоді як воно мало б звестись до проблеми їх кореляції.

На нашу думку, в контексті проблематики міждисциплінарних комунікацій доцільно націлюватись на міждисциплінарну кореляцію категорій злочин та покарання. Вирішення цієї проблеми передбачає виявлення такої інтегральної площини, котру при зверненні до категорій злочин та покарання можна було б потрактувати як спільну для правників та представників неюридичних спеціальностей. Йдеться про пошук інтенціоналів як певних стабільних ядер змісту категорій. Вважаємо, що це стане можливим за тієї умови, якщо, апелюючи до загальної теорії систем, синергетичних установок Г. Хакена та теорії інформації, розглянути категорії злочин та покарання як інформаційні системи та виявити інваріанти цих систем. Це, у свою чергу, може прислужитися дослідженню та міждисциплінарній кореляції й усіх інших категорій, які здатні функціонувати у полінауковому просторі.

Список використаних джерел

1. *Сорокин П. А.* Преступление и кара, подвиг и награда: социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П. А. Сорокин ; [вст. ст. , сост. и примеч. В. В. Сапова]. — М. : Астрель, 2006. - 618 с.
2. *Петражицкий Л. И.* Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии / Л. И. Петражицкий: [изд. 3]. — С-Петербург : Тип. Ю. Н. Эрлих, 1908. — 265 с. [IV].
3. *Сливка С. С.* Ознаки складу злочинку : філософський аналіз / С. С. Сливка // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України. Додаток : Матеріали науково-практичної конференції “Кримінальний кодекс України 2001 р. (Проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення Кримінального законодавства)” 4-5 квітня 2003 р. — Львів, 2003. — С. 47-50.
4. *Васильев А. М.* Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. — М. : Юридическая литература, 1976. — 264 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина / [Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.] : [підруч. 2-е вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 480 с.
6. *Ковальчук А.* Про необхідність наукового розуміння базових категорій правознавства і юриспруденції / А. Ковальчук // Право України. — 2006. — № 9. — С. 103-106.

*Рекомендовано до друку кафедрою філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 20 від 23 червня 2009 року)*

Надійшла до редакції 02.09.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

